

Rusland: een nieuwe economische orde of verder verval?

Robert Scharrenborg

Het beeld dat het buitenland de afgelopen jaren van Rusland te zien heeft gekregen lijkt zich oppervlakkig gezien eerder te lenen voor karikaturen dan voor grondige analyse. De fratsen die de eerste democratisch gekozen president van de Russische Federatie, Boris Jeltsin voor het oog van de camera's van de wereldpers ten beste heeft gegeven hebben lange tijd de belangstelling afgeleid van de economische en sociale realiteit waarin het overgrote deel van de bevolking moest leven. Voor zover de ernstige sociaal-economische crisis in Rusland de pers haalde, bleef het bij plichtmatige, anecdotische - maar overigens dikwijls erg sfeervolle - berichtgeving. In de simplistische voorstelling van de tegenstellingen in de Russische politiek die als analyse gepresenteerd werd, waren er een aantal "jonge hervormers", die als enigen konden zorgen voor een succesvolle transformatie van de Russische economie, en die hoe dan ook gesteund zouden moeten worden tegen hun tegenstanders, de communisten, de rode directeuren en andere opvolgers van de oude nomenklatura.

In de wijze waarop de Russische economische politiek commentarieerd werd, kwam een kentering toen de "coming Russian boom" - die sommige enthousiaste economische adviseurs alvast aangekondigd hadden - op macroeconomisch drijfzand gebouwd bleek te zijn. De crisis van augustus 1998 liet veel Westerse waarnemers korte tijd in verwarring achter, maar spoedig werd een nieuw analysekader gevonden. Ineens was er belangstelling voor de onvolkomenheden in de Russische economische politiek, en werd zelfs door sommigen voorzichtig de vraag gesteld of die er wel ooit geweest was. Alternatieve verklaringen waren er te over: één van de meest spraakmakende versies van een "catch-all" verklaring is gebaseerd op een veronderstelde totale criminele basis, een overblijfsel uit de Sovjet-periode, die de Russische maatschappij in al haar geleidingen verziekt heeft. Hoewel het belang van de historische achtergrond voor de economische ontwikkelingsmogelijkheden van een land tegenwoordig

onomstreden is, lijkt een dergelijke verklaring toch wat kort door de bocht. De werkelijkheid heeft natuurlijk veel meer gezichten.

Wat zijn de feiten? Sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is het levenspeil voor het overgrote deel van de bevolking aanzienlijk gedaald. Een zeer belangrijk verschil met de ontwikkelingen in de Centraaleuropese landen - naast de lange duur van de periode met negatieve groei - is de omvang van de herverdelingeffecten, zowel tussen groepen burgers als tussen regio's. Er is sprake van een zelden vertoonde verrijking van een kleine groep ten koste van zwakkere groepen die in een steeds uitzichtlozere positie terecht zijn gekomen. Het aantal Russen, dat onder de - overigens zeer zuinig bemeten - armoedegrens is terechtgekomen stijgt nog steeds. De staat is ondertussen buitengewoon instabiel gebleken en kan de burgers geen enkele garantie bieden op een menswaardig of zelfs maar enigszins geregeld bestaan.

Hoewel ook in andere transitielanden sprake is geweest van sociale problemen, recessie, financiële instabiliteit en politieke crises tekent zich in Centraal-Europa wel degelijk een zekere mate van convergentie af naar in de EU gangbare structuren en praktijken, hetgeen ook op termijn zal uitlopen op de opname van nieuwe lidstaten - al lijkt het enthousiasme van de kant van de zittende leden de laatste maanden enigszins tanende.

Hoe is het toch mogelijk dat in Rusland alles zo anders is gelopen dan velen hebben verwacht? Was de verwachting niet gewettigd dat het grondstofrijke Rusland eerder met een voorsprong aan de transitie zou kunnen beginnen?

In dit commentaar wil ik proberen enkele elementen voor een verklaring aan te geven en kijk ik voorzichtig wat de naaste toekomst zou kunnen brengen.

1. Ondernemingen en markten in transitie

In de optimistische visie, die vooral in het midden van de jaren '90 opgeld deed, was het transitievraagstuk eigenlijk helemaal niet zo moeilijk. Het was de overheid, die het ondernemingen onmogelijk had gemaakt om met winst als doelstelling een efficiency-optimum te bereiken, en het wegnemen van al die staatsbemoeienis zou de mogelijkheid openen voor een enorme productiviteitsgroei. Door het elimineren van de - al dan niet impliciete - subsidiëring van staatsbedrijven zouden ondernemingen, geconfronteerd met een "harde" budgetrestric tie, geen andere keus hebben dan te proberen door meer efficiency in productie en meer marktgericht opereren in een competitieve omgeving te overleven. Een omvangrijk privatiserings- en herstructureeringsprogramma zou uit een stelsel van logge staatsmonopolies de basis voor een florerende en dynamische markt-omgeving te voorschijn moeten toveren.

Nu we inmiddels bijna 10 jaar verder zijn moeten we constateren dat er van de overgang naar een markteconomie bitter weinig is terechtgekomen. Een groot deel van het economische verkeer vindt nog steeds niet plaats door tussenkomst

van de markt. Op veel gebieden is de sterk geconcentreerde marktstructuur in tact gebleven, en op nauw oligopolistische markten is collusie de norm. Conflicten tussen concurrenten worden niet zelden met niet-economische middelen uitgevochten en toetreding tot bestaande markten is buitengewoon moeilijk.

De overheid schiet ernstig te kort als het gaat om het toepassen van de regelgeving die voor een fatsoenlijk functionerende markteconomie onontbeerlijk is: de kleintjes worden niet beschermd tegen de groten, het is eerder andersom. Het probleem van de overheersende greep van de staat op de ondernemingen is vervangen door het omgekeerde: de staat en haar apparaten bevinden zich stevig in de greep van de grootste economische machten.

Een belangrijk fenomeen is de volstrekte ondoorzichtigheid van de economische relaties. Veel zaken die aan de tucht van de markt onderworpen zouden moeten zijn worden geregeld in bilaterale relaties, bij voorkeur zonder het gebruik van geld. Ondernemingen die zich in particuliere handen bevinden kunnen naar eigen goeddunken handelen zonder zich iets aan te trekken van de wensen van hun aandeelhouders. De wijze waarop banken zich hebben weten te redden uit de financiële crisis van 1998 is exemplarisch. Al tijdens de aanloop tot de devaluatie en het moratorium op rente en aflossing van de staatsschuld wist een aantal grote banken alle activa die enige waarde vertegenwoordigden in "bridge banks" onder te brengen, terwijl hun rekeninghouders met lege handen bleven staan. De herstructurering van het bankwezen is nog steeds nauwelijks begonnen. Kleine spaarders kunnen hun tegoeden alsnog opnemen, mits ze deze onderbrengen bij de Spaarbank - die zich nog steeds in staatshanden bevindt en zo een nog groter marktaandeel krijgt. De controle op het bankwezen is onvolledig en halfslachtig en wijst op een ongezone verwevenheid van de particuliere banken en de Centrale Bank.

Rond de meest profijtelijke economische activiteiten, olie- en gaswinning, energieopwekking en winning en verwerking van metalen, hebben zich economische imperia ontwikkeld die nog steeds een sterke greep hebben op de staat, en bovendien de massamedia volledig controleren. Waar sommigen voorspelden dat de oligarchen door de crisis gekortwiekt waren en hun greep op de politiek zouden verliezen, blijken ze nog altijd hun positie te behouden. Welke invloed sommigen van hen hebben gehad als "kingmakers" voor de nieuwe president zal pas enigszins duidelijk worden wanneer deze zijn nieuwe regering bemant. Dan zal zichtbaar worden welke smaldelen het beste vertegenwoordigd zullen zijn.

Door de drastische daling van de koers van de roebel sinds augustus 1998 hebben binnenlandse producenten wel een groter deel van hun eigen markt weten te veroveren op het buitenland. Dit is met name goed zichtbaar in de voedingsmiddelenbranche, waar de importafhankelijkheid sterk is afgenomen. Hier zijn ook enkele van de schaarse succesverhalen te melden, zoals in de bierbranche, waar een binnenlands merk - weliswaar grotendeels in buitenlandse handen - binnen enkele jaren de importen geheel heeft weten te verdringen.

Dit alles heeft geleid tot een voorzichtige economische groei sinds afgelopen zomer. Van een opleving van de investeringen is echter nog nauwelijks sprake. Voorzover er geïnvesteerd wordt concentreert zich dat grotendeels op bouwactiviteiten en dan nog vrijwel uitsluitend in Moskou en directe omgeving.

De cruciale landbouwsector is steeds verder in het slop geraakt; herziening van de wetgeving in de sfeer van het grondeigendom zou een noodzakelijke voorwaarde voor een modernisering van de landbouw kunnen zijn - en wordt daarom terecht bepleit door de internationale organisaties - maar daarmee wordt nog geen enkele garantie geboden voor succes. Naast de prikkels voor modernisering zal er ook veel gedaan moeten worden aan het herstellen van een ernstig verzwakte agrarische infrastructuur. Voor veel landbouwbedrijven is de aanvoer van brandstof, meststoffen, zaaigoed, machines en onderdelen nog vrijwel even problematisch als in de chaotische nadagen van de Sovjetunie. In dit verband spreekt het boekdelen dat volgens een recente schatting inmiddels al de helft van het geconsumeerde voedsel verbouwd wordt op volkstuinjés.

Als er op sommige terreinen winst is geboekt in de invoering van een markteconomie, dan is dat proces toch vrij oppervlakkig geweest. Het merendeel van de economische relaties, en dat geldt zeker ook voor verhoudingen binnen ondernemingen, blijft gebaseerd op een variant op het oude, zij het dat garanties op rechts- en bestaanszekerheid alleen maar verder afgebroken zijn. De modernisering is eigenlijk ook beperkt gebleven tot de hoofdstad, met een aantal enclaves op de plaatsen waar de grote exporterende ondernemingen (olie, gas, metalen) het centrum van hun activiteiten hebben.

2. De oorzaken van de zwakte van de politieke instituties

Rusland is in veel opzichten nog steeds een grote mogendheid, waarbij het gewicht dat het in de schaal legt in de mondiale verhoudingen nog steeds gebaseerd is op een combinatie van militaire afschrikingswapens en een potentiële economische kracht, vooral gedragen door de rijkdom aan natuurlijke hulpbronnen. Dit laatste mag overigens niet onderschat worden. Op een aantal markten speelt Rusland een vooraanstaande rol; we moeten hierbij vooral denken aan minerale energiebronnen en een aantal metalen, zoals aluminium.

Tegelijkertijd is de zwakte van de politieke instituties werkelijk schokkend te noemen. Hoewel nu in sommige kringen waarschijnlijk de hoop leeft dat de persoonlijkheid van de nieuwe president garant zal staan voor een minder onvoorspelbaar en chaotisch regeringsbeleid moet volgens mij gevreesd worden dat de problemen structureler van aard zijn.

Deels is de basis voor deze zwakte gelegd in de laatste twee jaar vóór het definitieve uiteenvallen van de Sovjetunie in de laatste maanden van 1991. De machtsstrijd om de erfenis van de steeds verder wegzakkende voormalige supermogendheid, met als voornaamste protagonisten Gorbatsjov en Jeltsin, ont-

aardde in deze periode in een institutionele guerilla die met weinig andere processen in de moderne geschiedenis te vergelijken is. In de relevante Russische bronnen wordt gesproken van de drie oorlogen: van de soevereiniteiten, de wetten en tenslotte van de budgetten. Jeltsin sloot een tactisch verbond met nationalisten in andere republieken en met die directeuren van grote ondernemingen die van een eigen Russische regering een liberaler beleid verwachtten. De krampachtige reactie van een deel van het topkader van de communistische partij, die leidde tot de mislukte staatsgreep van augustus 1991, bezegelde het lot van het bewind van Gorbatsjov en de Unie die hij had geprobeerd te behouden.

Dit had echter consequenties voor de instituties die in deze strijd als loopgraven gebruikt waren. In hun wedijver om zich te verzekeren van de gunst van de grote industriële conglomeraten hadden de apparaten van de unieregering en hun Russische equivalenten zeer grote concessies gedaan. Ook al lukte het schijnbaar vrij snel nadat de onafhankelijkheid een feit was geworden om dit weer in elkaar te schuiven, het was duidelijk dat er aanzienlijke schade was aangericht. Een dergelijk "revolutionair" gebruik van bestaande instituties ondergraaft de legitimiteit in sterke mate. Bovendien ging het ingraven in feite gewoon door, hetgeen duidelijk werd in het uiteindelijk bloedig beslechte conflict tussen president en parlement.

Een poging om sterk gecentraliseerde macht in te zetten om het institutionele vacuum op te vullen werd in 1993 al gedaan, toen Jeltsin een nieuwe grondwet aangenomen wist te krijgen waarin de president zeer vérgaande volmachten kreeg. De parlementaire legitimatie van zijn beleid bleef uit, en het beleid bleef gekenmerkt door een stroom van decreten en regelmatige conflicten met de Doema, waarbij beurtelings het presidentiële vetorecht en het kopen van steun werd gebruikt.

De periode na de financiële crisis liet zien dat de onderhuidse strijd gewoon doorging, zij het dat er kennelijk andere fronten waren ontstaan. De krachtmeting tussen de Moskouse burgemeester Loezjkov en Jeltsin's entourage liep uit op een smadelijke nederlaag voor de eerste, zeker toen diens bondgenoot Primakov het premierschap moest overdoen aan een opvolger die zich tegenover Jeltsin gehoorzamer opstelde. Uiteindelijk bleek Jeltsin zijn kroonprins gevonden te hebben in de persoon van de voormalige spion Poetin.

Deze zal in elk geval gebruik kunnen maken van de uitgebreide bevoegdheden die zijn voorganger heeft verworven. Wellicht zal hij minder onvoorspelbaar en humeurig zijn. Dat met zijn aantreden het begin van het herstel van de autoriteit van de Russische staat is aangebroken staat evenwel nog allerminst vast.

3. Waarom de lange termijn nog steeds te ver weg is

Wellicht de belangrijkste voorwaarde voor het op gang komen van een duurzame economische groei is de bereidheid van Russische burgers en banken om te investeren in de lange-termijn ontwikkeling van de productiecapaciteit. Tot nu toe is dat niet gebeurd. Zelfs winstgevende ondernemingen zijn zeer terughoudend als het gaat om het herinvesteren van winsten in hun eigen toekomstige groei en geven de voorkeur aan alternatieven, zoals buitenlandse rekeningen of onroerend goed in zonnige streken.

Nu is het buiten kijf, dat dit vanuit het oogpunt van deze ondernemers zelf volkomen rationeel is. De marktomstandigheden zijn dermate onzeker, en het regeeringsbeleid is in veel opzichten zo onvoorspelbaar dat ondernemingen in veel gevallen gestraft worden voor hun bereidheid risico's te lopen, zeker als ze daarmee succes hebben. Niet alleen zoekt de centrale overheid naar iedere zichtbare bron om haar belastinginkomsten aan te vullen, ook geeft de fiscale decentralisatie uitgebreide bevoegdheden aan republieken, provincies en steden. Voorbeelden van willekeur, ad hoc belastingheffing en dergelijke zijn er te over. De andere kant van die medaille is overigens minstens zo belangrijk. Wanneer een bedrijf dat in een bepaalde regio voor veel van de werkgelegenheid - en daarmee ook voor de sociale infrastructuur - zorg draagt, is een regionale overheid ook niet te beroerd om te zorgen voor gunstige voorwaarden of kredieten. Potentiële concurrenten kan dan het leven zuur worden gemaakt door een politieke machthebber die banden onderhoudt met een op dezelfde markt opererende onderneming.

Dit alles is niet bevorderlijk voor een goed investeringsklimaat. Voeg hierbij nog het voortdurend latent aanwezige risico van oplaaierende inflatie en de onzekerheid over de toekomstige belastingwetgeving en het plaatje is compleet.

Het zou voor Rusland natuurlijk geweldig zijn wanneer vooral exportgerichte bedrijven in de huidige periode - na de verbetering van hun concurrentiepositie als gevolg van de devaluatie van de roebel - hun winsten extra zouden investeren in efficiencyverbetering. Deze groep zit evenwel in twee opzichten in een bijzondere positie: niet alleen zijn hun rendementen zeer gevoelig voor regeeringsbeleid op het gebied van uitvoerheffingen en verlichte valutaomwisseling, maar bovendien hebben zij een betere gelegenheid dan wie ook om hun verdiensten rechtstreeks tot vluchtkapitaal te maken.

Toch komt er momenteel een - vermoedelijk klein - deel van dit geld terug. Onder de landen die op dit moment in Rusland investeren neemt Cyprus een zeer opvallende tweede plaats in, achter de Verenigde Staten en nog vóór Duitsland. Het moge duidelijk zijn dat er weinig Cypriotisch is aan deze investeerders. Het eiland is de afgelopen jaren zeer geliefd geweest onder Russische grootverdieners, naar we mogen aannemen vooral door het aangename belastingklimaat en de geringe nieuwsgierigheid van de autoriteiten naar de herkomst van het geld. De belangstelling om een deel van dit geld in eigen land onder te brengen hoeft

niet door patriotisme of gegroeid vertrouwen in de regering te zijn ingegeven (hoewel de verwachting dat het politieke klimaat wat stabielier zal zijn natuurlijk wel helpt). We zouden kunnen denken aan druk uit de EU op aanstaand lid Cyprus om de zaken iets netter te regelen, waardoor de risico's voor de schimmige kapitalen van de rijke Russen wat groter zijn geworden. Doorslaggevend is evenwel ongetwijfeld de gunstiger voorwaarden die worden gehanteerd voor buitenlandse investeringen ten opzichte van binnenlandse. Het is hierdoor voordeliger voor Russische ondernemers om met in eigen land verdiend geld eerst naar het buitenland te gaan, zelfs wanneer het de bedoeling is om er vervolgens weer in Rusland mee aan de slag te gaan.

Het is geen toeval dat de investeringsactiviteit vooral in de bouw terug te vinden is. Weinig zaken lenen zich zo goed voor het witten van onduidelijke gelden als juist deze sector. Vooral Loezjkov's Moskou profiteert hiervan, en we mogen aannemen dat de burgemeester er ook wel wat voor over heeft om dit voorlopig te laten doorgaan, temeer daar aan zijn lijst met prestigeprojecten voorlopig nog geen eind lijkt te komen. Van politici is een lange-termijnvisie ook nauwelijks te verwachten. De onderliggende tegenstellingen zijn nog zo scherp dat niemand, ook de president niet, zeker kan zijn dat hij zijn huidige baan over een jaar nog heeft. Mede hierom zijn deze ambtsdragers er sterk op gericht om zaken aan te pakken die onmiddellijk resultaat opleveren, bij voorkeur niet alleen in stemmen bij de verkiezingen, maar ook materieel. De grote prijzen zijn overigens al vergeven. De grote economische imperia zijn zich er terdege van bewust dat ze een enorme machtspositie hebben. De olie- en gasproducenten brengen een groot deel van de harde valuta binnen die de regering zo hard nodig heeft om haar schulden te betalen. Daarnaast hebben zij, samen met de grote electriciteitsproducent UES, de sleutel in handen voor het overleven van grote delen van het land. De afhankelijke positie van de regering en de regio's ten opzichte van de energiemonopolisten verschaffen deze laatsten een enorme machtsbasis in het land van de onbetaalde rekeningen.

4. Wat moeten we verwachten van Poetin's sterke staat?

Zoals ik eerder heb aangegeven zijn de zwakten van de Russische politieke instituties niet verdwenen met de troonsafstand van Jeltsin. Weliswaar zijn de zwakheden mede ontstaan door de tactische beslissingen die door Jeltsin werden genomen in zijn gooi naar de macht, maar ze worden niet automatisch ongedaan gemaakt door de komst van een nieuwe president. Alle tekenen wijzen er op dat het regeren bij volmacht, op grond van de vigerende grondwet, dus in de praktijk zonder "checks and balances", niet ter discussie zal worden gesteld door de nieuwe Russische autoriteiten.

De gevaarlijke illusie die bij meer cynische politieke waarnemers lijkt te leven dat Poetin een soort verbeterde versie van Pinochet zou kunnen zijn, die met

ijzeren hand de liberale hervormingen doorvoert die onder zijn voorganger keer op keer verzand zijn, is mijns inziens behalve principieel ondemocratisch ook op zijn gunstigst gesteld naïef. Van een autoritair bewind is in principe uitsluitend te verwachten dat het zichzelf zal proberen te bestendigen. "Benevolent dictators" mogen het op papier aardig doen in sommige economische gedachtenexperimenten, in het werkelijke leven worden ze zelden aangetroffen. Waarschijnlijker is het dat Poetin en zijn entourage net zo worden geleid door hun privébelangen als de meeste andere politici.

Voor zijn overleven is Poetin aangewezen op de medewerking van de economische machtsconcentraties waarvan hierboven de positie is uiteengezet. Onder Jeltsin is hun macht enorm uitgebreid, zo zeer dat het er eerder op lijkt dat de bedrijven de regering hebben geprivatiseerd dan omgekeerd. De grote vraag in de eerste periode zal zijn of hij werkelijk tegen één van de oligarchen zal durven op te treden, al dan niet in coalitie met of op instigatie van één van de anderen. Zijn "stoere" imago als terrorismebestrijder - en amateur-judoka - voedt wellicht bij naïeve geesten de hoop dat hij recht en orde zal herstellen en het gestolene aan het volk zal teruggeven. Dit is evenwel een taak die buiten de mogelijkheden van het centrale regeringsapparaat ligt, zelfs wanneer hij op basis van zijn huidige populariteit bij de gewapende macht het hele repressieapparaat onvoorwaardelijk aan zijn zijde zou hebben.

De belangen die in het spel zijn zijn zo overweldigend groot dat hij vermoedelijk nooit aan de macht zou zijn gekomen, wanneer er maar de geringste verdenking bestond dat hij zijn bevoegdheden hiervoor zou gaan inzetten. Vermoedelijk zal zijn harde taal en dito hand voornamelijk gericht zijn tegen separatisten, en tegen het buitenland dat zich met de Russische binnenlandse aangelegenheden bemoeit onder het mom van zulke abstracties als mensenrechten. Voor een aanzienlijk deel van de machtelozen in de samenleving mag zijn kandidatuur een teken van hoop geleken hebben, het ligt vooralsnog niet voor de hand dat het herstel van rechtszekerheid en de verbetering van de positie van de meest kwetsbaren hoog op zijn prioriteitenlijstje staat.

5. Hoe kunnen we Rusland's huidige economische orde typeren?

Het meest bijzondere van de Russische situatie is in feite dat staat noch markt in voldoende mate functioneren om een min of meer vrije markteconomie mogelijk te maken. Dat wil overigens geenszins zeggen dat er nog in enig opzicht sprake is van een overleven van de centraal geleide economie. De regering heeft volstrekt geen greep op de beslissingen die in de ondernemingen worden genomen, sterker nog, ze is niet eens in staat om op een geloofwaardige wijze naleving van de formeel wel degelijk bestaande spelregels af te dwingen.

Toch zijn er wel degelijk een aantal kenmerken van de huidige situatie, die overeenkomen met economische organisatievormen uit het systeem van vóór de

transitie. Dit zijn evenwel juist niet de formele instituties van de planeconomie - al kunnen we op plaatselijk en regionaal niveau wel overblijfselen uit het verleden aantreffen in de vorm van centrale bevoorrading, prijscontroles en andere administratieve methoden om de markt te "corrigeren". Wat er vooral is blijven bestaan is het informele systeem dat ten tijde van de geplande productie al onmisbaar was om de plannen uitvoerbaar te maken. Ondernemingen zouden domweg niet in staat geweest zijn om de aan hen opgelegde productiedoelen te verwezenlijken zonder een wirwar aan ruiltransacties en andere operaties in het "grijze circuit". Met name in de periode-Brezjnev is deze vorm van semi-legale - en economisch buitengewoon belangrijke - wetsontduiking tot grote bloei gekomen. Financiële prikkels, al dan niet in vreemde valuta, waren een hierbij onontbeerlijk smeermiddel. Voor een belangrijk deel van de bevolking, en zeker voor de meer ondernemenden onder hen, waren de officiële salarissen niet meer dan een fooi. Het werkelijke werk werd verzet in de sector waar het werkelijke geld verdiend werd. Uiteindelijk leidde dit tot een houding die in essentie in alle lagen van de maatschappij werd overgenomen, en die wellicht het beste geïllustreerd kan worden aan de hand van de uitdrukking "Wij doen net alsof we werken, de staat doet net alsof ze ons betaalt".

Hoewel er in deze activiteiten commercieel gehandeld werd, zou het een al te positieve voorstelling van zaken zijn om te verwachten dat dit een kiem van een competitieve markt zou kunnen zijn. Eigen aan al deze activiteiten was nu juist het gesloten karakter: het ging in essentie steeds om typische voorbeelden van collusie. De exclusiviteit van relaties, de uitsluiting van bemoeienis van anderen inclusief de staat, de heimelijke uitwisselingen van materiële en immateriële gunsten, deze kenmerken staan lijnrecht tegenover de principes waaraan een competitieve markt zou moeten voldoen.

Toen door economische hervormingen de onzekerheid voor ondernemingen toenam was de meest voor de hand liggende reactie een teruggrijpen op het overlevingsmechanisme dat in het verleden zulke goede diensten had bewezen. De korte tijd verbroken relaties werden weer hersteld en vonden hun consolidatie in de imperia die in het midden van de jaren '90 werden opgebouwd.

Zo gezien kan Rusland gezien worden als een nieuw soort economische organisatievorm, waarin de markt heel beperkt en gebrekkig functioneert, terwijl de staat in veel opzichten afhankelijk is van de grootste economische belangen. Het enorme land is vooral verbonden door een aantal netwerken die in de Sovjettijd al een essentiële rol speelden. Het gaat hier dan met name om de energie- en transportnetwerken. Met name de levering van brandstof en electriciteit is dermate belangrijk, dat de macht hierover - die vroeger gecontroleerd werd door de partijhiërarchie - nu bijna per definitie sterker is dan de staatsmacht. Ter illustratie herinneren we ons dat het electriciteitsbedrijf zelfs het leger kan afsluiten wanneer de rekening niet betaald wordt.

Wanneer de volgende winter streng is bestaat er in meer dan de helft van het land de latente dreiging van een ramp. De regering is zich hiervan ongetwijfeld bewust en zal dus doorgaan met het zoeken van compromissen met de beheer-

ders van de grote netwerken. Een mogelijkheid om deze macht in te perken met gebruikmaking van een politiek systeem dat juist is vormgegeven onder de sterke invloed van deze belangen lijkt vooralsnog niet aanwezig.

Het doen van voorspellingen over Rusland is de afgelopen jaren een hachelijke zaak gebleken en heel wat reputaties hebben schade geleden door voorbarige uitspraken. Het zal duidelijk zijn dat de transitie in Rusland iets heel anders heeft opgeleverd dan velen tevoren verwachtten. Er lijkt een nieuw soort economisch systeem ontstaan te zijn, waarvan de levensvatbaarheid op de langere termijn niet te voorspellen valt. Duidelijk is dat aan de voorwaarden voor een take-off, gebaseerd op duurzame produktiviteitsgroei, in deze economische constellatie in het geheel niet voldaan is. Het is het meest waarschijnlijk dat het verval onder de hierboven geschetste verhoudingen nog geruime tijd door kan gaan. Of dat tot verdere politieke destabilisering leidt valt met geen mogelijkheid te zeggen. Dat de risico's voor het uitlopen van eventuele maatschappelijke onrust in gewelddadige confrontaties met de komst van de nieuwe president alleen maar zijn toegenomen, lijkt evident.

Het moge uit het voorgaande duidelijk zijn dat ik weinig geloof heb in de mogelijkheden of zelfs maar de bereidheid van Poetin om voor werkelijke veranderingen te zorgen. Misschien wordt er over een paar jaar zelfs wel nostalgisch over Jeltsin gesproken; in ieder geval viel er in zijn regeerperiode nog wel eens wat te lachen.